

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ПЕРЕКЛАДУ В ЦИВІЛІСТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

LEGAL REGULATION OF TRANSLATION ISSUES IN JUDICIAL AND NON-JUDICIAL PROCEDURES FOR RESOLVING PRIVATE MATTERS

Бондар І.В., д.ю.н., доцент,
доцент кафедри юстиції*Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*Мельник І.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри юстиції*Навчально-науковий інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Онуфрієнко І.О., юрист, молодший науковий співробітник

Стаття присвячена дослідженню ефективності правового регулювання участі перекладачів в цивілістичних процесах з акцентом на нотаріальних процес. Проведено правовий аналіз термінології, яку використовує Закон України «Про Нотаріат», Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України. При аналізі Закону України «Про Нотаріат» зроблено висновок, що законодавець не визначає чіткої різниці між двома термінами – «знати мову» і «володіти мовою». Пропонується відмовитися від словосполучення «знати мову» як невдалого і використовувати у законодавстві про нотаріат лише терміни «володіти мовою». При цьому, «володіти мовою» є значно ширшим терміном, що включатиме в себе й термін «знати мову».

При аналізі правового регулювання залучення сурдоперекладачів в цивілістичні процеси, з метою забезпечення належного рівня комунікації з німою, глухою або глухонімою особою сформульовано висновок, що на рівні законодавства детально врегульоване питання документального підтвердження професійної і освітньої кваліфікації сурдоперекладачів з української жестової мови на українську словесну мову, але не врегульоване питання як перевірити кваліфікацію сурдоперекладача, якщо необхідно перекладати з іншої жестової мови. В нотаріальному процесі відсутній механізм залучення сурдоперекладача. В законодавстві про нотаріат питання залучення сурдоперекладача в нотаріальний процес регулюється лише на рівні підзаконного нормативно-правового акту. Зазначається, що при зверненні до нотаріуса глухої, німої або глухонімої особи, яка не може самостійно прочитати і підписати документ, обов'язково має бути присутній сурдоперекладач, який може підтвердити своїм підписом, що зміст правочину, заяви чи іншого документа відповідає волевиявленню та дійсним намірам учасника нотаріальної дії, але хто з учасників нотаріального процесу має цей обов'язок і хто оплачує послуги сурдоперекладача не врегульовано.

При аналізі правового регулювання здійснення нотаріусом усного або письмового перекладу в нотаріальному процесі відсутній механізм перевірки кваліфікації нотаріуса щодо володіння мовою, з якої або на яку необхідно здійснити переклад.

За наслідками дослідження запропоновано внести зміни до законодавства про нотаріат з метою підвищення ефективності правового регулювання питань, які досліджувалися.

Ключові слова: цивілістичні процеси, нотаріальний процес, цивільний процес, господарський процес, знати мову, володіти мовою, дійсні наміри сторін, переклад, перекладач, сурдоперекладач.

The article is devoted to researching the effectiveness of legal regulation of translators' participation in judicial and non-judicial procedures for resolving private matters, with an emphasis on notarial procedure. A legal analysis of the terminology used in the Law of Ukraine "On Notaries," the Law of Ukraine "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language," the Civil Procedure Code of Ukraine, and the Commercial Procedure Code of Ukraine was conducted. When analyzing the Law of Ukraine "On Notaries," it was concluded that the legislator does not define a clear difference between the two terms "knowing the language" and "being proficient in the language." It is proposed to abandon the phrase "knowing the language" as unsuccessful and to use only the term "being proficient in the language" in legislation on notaries. At the same time, "be proficient in the language" is a much broader term that includes the term "know the language."

When analyzing the legal regulation of the involvement of sign language interpreters in civil proceedings, in order to ensure an adequate level of communication with deaf, deaf, or deaf-mute persons, it was concluded that the legislation regulates in detail the issue of documentary confirmation of the professional and educational qualifications of sign language interpreters from Ukrainian sign language into Ukrainian spoken language, but does not regulate the issue of how to verify the qualifications of a sign language interpreter if it is necessary to interpret from another sign language. There is no mechanism for involving a sign language interpreter in the notarial process. In the legislation on notaries, the issue of involving a sign language interpreter in the notarial process is regulated only at the level of a subordinate regulatory legal act. It is noted that when a deaf, mute, or deaf-mute person who cannot independently read and sign a document applies to a notary, a sign language interpreter must be present who can confirm with their signature that the content of the transaction, statement, or other document corresponds to the will and true intentions of the participant in the notarial action, but which of the participants in the notarial process has this obligation and who pays for the services of the sign language interpreter is not regulated.

When analyzing the legal regulation of the performance of oral or written translation by a notary in the notarial process, there is no mechanism for verifying the notary's proficiency in the language from which or into which the translation is to be made.

Based on the results of the study, it is proposed to amend the legislation on notaries in order to improve the effectiveness of legal regulation of the issues studied.

Key words: judicial and non-judicial procedures for resolving private matters, notarial proceedings, civil proceedings, commercial proceedings, knowing the language, speaking the language, genuine intentions of the parties, translation, translator, sign language interpreter.

Переклад це складне поняття і його розуміють як процес передачі тексту з однієї мови на іншу (перекладання), так і кінцевий продукт (перекладений текст). Переклад виконує важливу соціальну функцію подолання мовного бар'єру в процесі спілкування і відповідно сприяння формуванню зв'язків між суб'єктами.

Переклад як процес в залежності від меж застосування розділяють на три види:

– внутрішньомовний переклад – інтерпретація вербальних знаків за допомогою інших знаків тієї ж мови (наприклад, сурдопереклад, внутрішньомовне субтитрування, мовне описання);

– міжмовний переклад – інтерпретація вербальних знаків за допомогою знаків іншої мови (наприклад, з німецької на українську мову, з української на польську мову, міжмовне субтитрування);

– міжсеміотичний переклад – інтерпретація вербальних знаків за допомогою невербальних знакових систем (наприклад, аудіовізуальний переклад) [1, с. 13].

З залежності від форми мовлення переклад як процес може бути усним та письмовим, за домінуючою комунікативною функцією – фаховий та художній. Одним з підвидів фахового перекладу є юридичний переклад [2, с. 4].

Юридичний переклад це не тільки дослівний переклад юридично значимої інформації, а і правильна транслітерація назв, імені, прізвища та різних найменувань, відповідно до вимог законодавства країни, для якої здійснюється переклад; використання юридичних термінів, які мають точне формулювання та уникнення понять з дво-значним тлумаченням; наповнення юридичної документації смисловою складовою та відповідною структурою, характерною лише для правових документів; застосування загальноприйнятих правил та сталих словосполучень, а також інших стилістичних прийомів, типових лише для документів юридичної тематики [3].

За способом засвідчення юридичний переклад в Україні можна поділити на такі види:

- переклад засвідчений професійним перекладачем, який здійснює свою діяльність на території України;
- переклад засвідчений нотаріусом України;
- переклад засвідчений посадовою особою дипломатичної установи України;
- переклад засвідчений перекладачем акредитованим при посольстві або консульстві держави, на території якої будуть подавати документи (акредитований переклад);
- переклад засвідчений професійним перекладачем з відповідним сертифікатом держави, на території якої будуть подавати документи (присяжний переклад) [4].

Переклад активно застосовується в усіх сферах юридичної діяльності, зокрема і в цивільних процесах.

Аналіз законодавства дозволяє зробити висновок, що в цивільних процесах, за кваліфікаційними ознаками, застосовуються такі види перекладів: внутрішньомовний (сурдопереклад) і міжмовний, усний і письмовий, засвідчений перекладачем (зокрема акредитованим і присяжним), засвідчений нотаріусом, засвідчений посадовою особою дипломатичної установи [5, с. 258].

Наприклад, в цивільний або господарський процес, за необхідності усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, може бути допущений ухвалою суду за його ж ініціативою або за заявою учасника справи перекладач, який вільно володіє мовою, якою здійснюється судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу. Але, якщо учасником справи є особа з порушенням слуху, то участь перекладача (сурдоперекладача), який володіє технікою спілкування з глухим, німим чи глухонімим є обов'язковою. Перекладач під час розгляду справи здійснює повний і правильний переклад, підтверджує правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах [6, ст. 75; 7, ст. 72].

Якщо проаналізувати нотаріальний процес, то тут можна відмітити певні особливості застосування перекладу. В нотаріальному процесі, на відміну від судових процесів, усний і письмовий переклад документів може здійснювати не лише перекладач, а й сам нотаріус [5, с. 259]. Якщо особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, не знає мови, якою ведеться нотаріальне діловодство, тексти оформлюваних документів мають бути перекладені їй нотаріусом або перекладачем у письмовій або усній формі, про що зазначається в посвідчувальному написі [8, додатки 41–43, 57, 60, 61, 66, 67, 72, 73].

На рівні підзаконного нормативного акту в нотаріальному процесі також існує правове регулювання про

залучення сурдоперекладача, якщо глуха, німа або глухоніма фізична особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, письменно, вона має прочитати документ і підписати його. Якщо така особа у зв'язку з хворобою або фізичною вадою не може підписати документ, то при вчиненні нотаріальної дії обов'язково повинна бути присутня особа (сурдоперекладач), яка володіє технікою спілкування з глухою, німою або глухонімою особою і може підтвердити своїм підписом, що зміст правочину, заяви чи іншого документа відповідає волевиявленню та дійсним намірам учасника нотаріальної дії [9, п. 7 гл. 9 р. 1]. Процедура залучення сурдоперекладача в законодавстві про нотаріат як і в цивільному та господарському процесуальному кодексах або зовсім не прописана або прописана частково. Цю прогалину можна також частково нівелювати, застосовуючи нормативні акти, які регулюють діяльність сурдоперекладчів у Україні. Отже, хто може бути допущений в судовий або нотаріальний процес для спілкування з глухою, німою, або глухонімою особою?

Особі, яка професійно володіє українською жестовою мовою може бути присвоєна кваліфікація перекладач жестової мови (сурдоперекладач) або старший перекладач жестової мови (сурдоперекладач). Кваліфікаційними вимогами до перекладача жестової мови (сурдоперекладача) є: повна загальна середня освіта та професійно-технічна освіта або повна загальна середня освіта та професійна підготовка за встановленою програмою, без вимог до стажу роботи. Кваліфікаційними вимогами до старшого перекладача жестової мови (сурдоперекладача) є: вища освіта початкового рівня за ступенем молодшого бакалавра або повна середня освіта та професійно-технічна освіта; підвищення кваліфікації; стаж роботи за професією перекладача жестової мови (сурдоперекладача) – не менше, ніж 3 роки.

Документами, що підтверджують професійну та освітню кваліфікацію сурдоперекладчів в Україні є:

- диплом кваліфікованого робітника за професією «Перекладач жестової мови (сурдоперекладач)», 4 рівень РНК¹ та додаток до диплома кваліфікованого працівника про присвоєння кваліфікації «Перекладач жестової мови (сурдоперекладач)»;
- свідоцтво про присвоєння (підвищення) робітничої кваліфікації за професією «Перекладач жестової мови (сурдоперекладач)», 4 рівень РНК та додаток до свідоцтва про присвоєння (підвищення) робітничої кваліфікації за професією «Перекладач жестової мови (сурдоперекладач)»;
- диплом молодшого бакалавра з перекладу жестової мови (сурдоперекладу), професійна кваліфікація перекладач жестової мови (сурдоперекладач), 6 рівень РНК [10, пункти 1, 2].

Як знайти кваліфікованого перекладача української жестової мови на словесну українською мовою? Найінформативнішим джерелом є сайт Всеукраїнської організації осіб з інвалідності зі слухом «Українське товариство глухих» (УТОГ – <https://utog.org/perekladachi/reestr-perekladachiv>). На цьому сайті є реєстр сурдоперекладачів. Але необхідно враховувати, що відсутність інформації про сурдоперекладача в реєстрах, створених громадськими організаціями не може бути підставою відмови для його залучення до судового або нотаріального процесу, оскільки основною підставою для залучення

¹ Національна рамка кваліфікацій – системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів освіти. Кожен рівень – це завершений етап освіти, що характеризується рівнем складності освітньої програми, сукупністю компетентностей особистості, які визначені, як правило, стандартом освіти та відповідають певному рівню Національної рамки кваліфікацій. Національна рамка кваліфікацій призначена для використання органами виконавчої влади, установами та організаціями, що реалізують державну політику у сфері освіти, зайнятості та соціально-трудових відносин; навчальними закладами, роботодавцями, іншими юридичними і фізичними особами з метою розроблення, ідентифікації, співвіднесення, визнання, планування і розвитку кваліфікацій.

є документ, що підтверджує професійну і освітню кваліфікацію сурдоперекладача. Отже, можна констатувати, що питання документального підтвердження професійної і освітньої кваліфікації сурдоперекладача з української жестової мови на словесну українську мову врегульоване. Хоча було б більш ефективно прописати вимогу про документальне підтвердження кваліфікації сурдоперекладача безпосередньо в процесуальних законах. Також врегульованим є порядок залучення та оплати праці сурдоперекладачів в судові процеси [11]. Але неврегульованими залишаються питання хто має забезпечити участь сурдоперекладача в нотаріальному процесі і як діяти в ситуації, коли глуха, німа або глухоніма особа володіє жестовою мовою, але не українською. Як підтвердити кваліфікацію сурдоперекладача, наприклад, польської жестової мови?

Окрім того, до повноважень нотаріуса належить засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу. Закон передбачає, що нотаріус засвідчує вірність перекладу документа з однієї мови на іншу, якщо він знає відповідні мови. Якщо нотаріус не знає відповідних мов, переклад документа може бути зроблено перекладачем, справжність підпису якого засвідчує нотаріус.

Процедура перекладу засвідченого нотаріусом України регулюється Законом України «Про нотаріат» [12, ст. 79] і Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [9, п. 7, 10 гл. 9 р. 1]. Аналізуючи повноваження нотаріуса засвідчувати вірність перекладу документа з однієї мови на іншу та перекладати тексти оформлюваних документів особі, яка не володіє мовою нотаріального діловодства, неможливо не звернути увагу на умову реалізації цих повноважень, а саме: якщо нотаріус знає відповідні мови. В законодавстві, яке регулює участь перекладача в судових процесах використовується мовний зворот вільно володіє мовою. Отже, вільно володіє мовою і знає відповідні мови... Звернувшись до тлумачного словника, можна дізнатися, що термін «знати» означає мати певні дані або відомості про кого- або що-небудь [13]. Відповідно, можна припустити, що термін «знати мову» означає володіти інформацією про її граматичні, лексичні, синтаксичні та інші аспекти. Це передусім теоретичне знання, яке може бути набуто шляхом вивчення та читання, навіть без практичного застосування мови. Термін «володіти» означає мати у своєму розпорядженні або користуватися чимось [13]. Отже термін «володіти мовою» означає не лише знати її правила, а й уміти ефективно використовувати її в різних комунікативних ситуаціях: говорити, писати, розуміти й повноцінно спілкуватися. Це практичне вміння, яке формується завдяки досвіду та регулярному використанню мови в повсякденному житті.

Цілком ймовірно, законодавець ма на увазі, що нотаріус повинен саме володіти іноземною мовою, тобт не тільки знати правил, а й вміти ефективно використовувати мову різних ситуацій, говорити, писати, розуміти і спілкуватися цією мовою на практиці. Проте відповідні до чинного законодавства нотаріус стосовно іноземної мови достатньо лише мати знання пр правил граматики, лексики, синтаксису та інших аспектів мови. Тобто нотаріус не обов'язков мати практику іноземної мови. Так регулювання важк назват ефективним, оскільки для належного виконання свої повноважень нотаріус повинен не «знати», саме «володіти» іноземною мовою.

Прикладом ефективного правового регулювання рівня володіння мовою є Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [14]. Відповідні до цього закону нотаріус мають володіти державною мовою на рівні вільного володіння другого ступеня (C2), що означає легк розуміти практичн вс, що чує аб читає, узагальнити інформацію різних усни чи письмови джерел, зроби аргументований виклад логічні, послідовні форми, тако висловлюватия спонтанн, швидко і точн,

передаючи найтонші відтінк смислу навіть складних ситуація. Підтверджує такі рівень водіння державною мовою документом пр повн загальну середню освіту за умов, що такі документ підтверджує вивчення нотаріусом української мови я навчальног предмета (дисципліни), аб державни сертифікато пр рівень володіння державною мовою, що видається Національною комісією зі стандарті державної мови [14, ст. 9, 10, 11].

Отже, чинне законодавство України містить прогалини щодо вимог до володіння нотаріусами іноземними мовами, зокрема відсутнє чітке визначення підтвердження їхньої мовної компетенції. У сфері нотаріальної діяльності, особливо при засвідченні перекладу документів, необхідне чітке врегулювання цього питання для забезпечення належної якості перекладу. Очевидно, що оптимальним шляхом вирішення цієї проблеми є внесення до законодавства норми, яка встановлювала б обов'язкову вимогу щодо підтвердження кваліфікації нотаріуса у сфері перекладу. Зокрема, доцільним було б передбачити, що нотаріус, який здійснює переклад, повинен мати диплом про вищу освіту за спеціальністю 035 «Філологія» (ступінь бакалавра або магістра) з кваліфікацією «перекладач».

У сучасні нотаріальні практики України простежується тенденція переважног здійснення нотаріусам перекладі документи української мови на російськ мову і навпак.

Цей феномен має історичне підґрунтя, зумовлене радянським минулим, коли російська мова фактично виконувала функцію державної у всіх сферах суспільного життя, включно з юридично. Значний обсяг юридичної документації, створеної в радянський період, зберігся саме російською мовою. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність її перекладу в процесі здійснення нотаріальних дій відповідно до чинних правових вимог. Окрім того, незважаючи на нормативне закріплення за українською мовою статусу єдиної державної, частина громадян, особливо старшого віку, й надалі активно користується російською мовою як у побутовому, так і в офіційному спілкуванні, що також формує попит на відповідні перекладацькі послуги.

Проте поширена практика засвідчення перекладів з української мови на російську мову і навпаки породжує низку актуальних проблемних питань. Найперше – це проблема якості перекладу. Побутове володіння нотаріусом мовою не гарантує точності юридичного перекладу, що є особливо важливим у контексті правових документів. Переклад правової документації вимагає не лише досконалого знання обох мов, але й високої фахової правничої підготовки нотаріуса. Варто зазначити, що українська та російська юридична термінологія за 33 роки самостійного розвитку держави Україна і її правової системи, набула суттєвих розбіжностей, як у понятійно-категоріальному апараті, так і в правових концептах. Це підвищує ризик неточностей, що можуть призводити до юридично значущих помилок у документах.

У зв'язку з цим постає питання щодо необхідності формалізованого підтвердження мовної компетентності нотаріусів, які самостійно виконують переклади або засвідчують їх. Доцільним видається запровадження обов'язкового підтвердження освітньої і професійної кваліфікації перекладача для нотаріусів, які здійснюють переклади, що мають юридичні наслідки.

Аналіз статистичних даних, наведених у звітах Міністерства юстиції України щодо кількості засвідчень перекладів нотаріусами за період 2015–2024 років (рис. 1), дозволяє простежити виразні коливання динаміки. Зокрема, у 2020 році кількість засвідчень знизилася до 112 847 випадків, що можна пояснити впливом пандемії COVID-19, введенням карантинних обмежень та загальним спадом ділової активності. У 2021 році показник частково відновився до рівня 141 538, що свідчить про поступову адаптацію суспільства до нових умов [15].

Рис. 1.

У 2022 році знову спостерігається різке зниження кількості засвідчень (91 176 випадків), зумовлене початком повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Масова внутрішня та зовнішня міграція, зниження економічної активності та порушення функціонування державних інституцій стали ключовими факторами зменшення нотаріального навантаження. Водночас уже у 2023 році ситуація почала стабілізуватися – зафіксовано 118 561 випадок, а в 2024 році – суттєве зростання до 179 149 випадків, що можна пов'язати з активізацією процесів легалізації документів для виїзду за кордон на навчання, працевлаштування чи тимчасове проживання.

Таким чином, динаміка засвідчення перекладів нотаріусами України у 2015–2024 роках відображає як вплив глобальних кризових явищ, так і реакцію суспільства на виклики часу. Періоди соціально-економічної нестабільності призводять до зниження кількості відповідних

нотаріальних дій, тоді як фази відновлення та міжнародної мобільності громадян стимулюють зростання попиту на послуги перекладу та їх нотаріального засвідчення. У цьому контексті особливо важливим є забезпечення належного рівня професіоналізму та правової відповідальності нотаріусів у сфері усного і письмового перекладу в нотаріальному процесі.

Найчастіше засвідчення вірності перекладу документа може вимагатись для: оформлення шлюбу (переклад паспорту, довідки про несудимість, інших довідок тощо); отримання дозволу на роботу (переклад документів про освіту тощо); усиновлення (переклад свідоцтва про народження, довідки про смерть батьків тощо); отримання спадщини (переклад правовстановлюючих документів, рішення суду тощо); отримання громадянства (переклад довідки про несудимість, свідоцтва про народження, свідоцтва про шлюб тощо); отримання іноземної візи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія перекладу: для студентів 3–4 курсів ф-ту «Референтперекладач», які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., каф. теорії та практики перекладу ; авт.-упор. О. А. Кальниченко. Харків : НУА, 2020. 126 с.
2. Конспект лекцій до дисципліни «Теорія та практика перекладу» для здобувачів вищої освіти першого рівня усіх спеціальностей (денна та заочна форми навчання) / Упоряд.: Девіцька А.І., Курах Н.П., Сідун Л.Ю. Ужгород: електронне видання, 2022. 36 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/46083/3/%D0%A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B8%CC%86%20%D0%B7%20%D0%A2%D0%9F%D0%9F.pdf> (дата звернення: 27.06.2025).
3. Ольга Іовенко. Що таке юридичний переклад? URL: <https://everest-center.com/shho-take-yurydychnyj-pereklad/> (дата звернення: 27.06.2025).
4. Види перекладів та способи їх засвідчення. URL: <https://abc-lviv.com.ua/blog/vydy-perekladiv-ta-sposoby-ikh-zasvidchennia> (дата звернення: 27.06.2025).
5. Мельник І.С., Онуфрієнко І.О. Переклад в цивільних процесах // Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали VIII міжнародної науково-практичної конференції, 31 жовтня 2024 р., м.Чернівці, 2024. С. 257–262.
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2018 р. № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15/find?text> (дата звернення: 09.10.2024).
7. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/find?text> (дата звернення: 27.06.2025).
8. Правила ведення нотаріального діловодства : затв. наказом М-ва юстиції України від 22.12.2010 р. № 3253/5 (у ред. наказу від від 30.09.2023 р. № з1444-23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text> (дата звернення: 27.06.2025).
9. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: затв. наказом М-ва юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 (у ред. наказу від від 30.09.2023 р. № з1444-23). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text> (дата звернення: 09.10.2024).
10. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 року № 3425-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 27.06.2025).
11. Про деякі питання залучення перекладачів(сурдоперекладачів) для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року №401 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.06.2025).

12. Про затвердження професійного стандарту «Перекладач жестової мови (сурдоперекладач)»: затв. наказом М-ва соціальної політики України від 19.02.2019 р. № 243. URL: <https://register.nqa.gov.ua/> (дата звернення: 27.06.2025).
13. Публічний електронний словник української мови URL: <http://ukrlit.org/slovnyk/%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B8> (дата звернення: 27.06.2025)
14. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 р. № 2704-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 27.06.2025).
15. Звіти про роботу державних, приватних нотаріусів, Міністерства юстиції України та його територіальних органів у сфері нотаріату за 2015–2024 роки URL: <https://minjust.gov.ua/m/zvit-pro-robotu-derjavnih-ta-privatnih-notariusiv> (дата звернення 27.06.2025).